
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ISZTRIAI HORVÁT ATTILA-MONDÁK

JUNG KÁROLY

I. SZÖVEGEK

1. *Attila király*

Volt egy király, akinek volt egy szeme a homlokán, egy az arcán, egy pedig az oldalán.

2. *Attila születése és halála I.*

Egy királynak volt három lánya. Azt mondta neki egy jövendőmondó, hogy az egyik szajhává fog válni, a másikat kígyó fogja megmarni, a harmadikat agyonrúgja a ló. A király mindhármat bezáratta. Amikor eljött a szőlőérés ideje, az egyik megkérte apját, hogy hozna neki szőlőt. Az apja hozott is neki, s amikor enni kezdte, előjött belőle egy kígyó, megmarta, és a lány meg is halt. A másik lány az ablakban álldogált. Egy katona lovagolt az úton, lova megbokrosodott, nagyot rúgott, és patkója fejbe találta a lányt.

A harmadik arra kérte apját, hozna neki legalább egy kiskutyát, hogy lenne mivel idejét töltenie. Játszott aztán a kutyával, de teherben maradt, s megszülte Attilát. Attila pusztította Isztriát, és előbb tudott ugatni, mint beszélni. Poreštinán ölték meg; egy pásztor fejbe vágta botjával.

3. *Attila születése és halála II.*

Velići és Ferenci közelében egy földdarabot Polačinának [Palota-helynek] neveznek. A közelében várom van a hegyen. Az emberek azt beszélnek, hogy ott álltak valami király nagy palotái. Ennek a királynak azt mondta egy jövendőmondó, hogy lánya születik, aki törvénytelen gyereket fog szülni.

Hogy ez meg ne történjék, a király bezáratta a lányát. De a lány addig rimánkodott, hogy legalább egy kutyát kapjon. Meg is kapta, de teherben maradt tőle, s megszülte Attilát, aki félig ember, félig kutya volt, s aki előbb tudott ugatni, mint beszélni tudott volna. Amikor felserepedett, a városokat dúlta Isztria-szerte. Odaért Božje Polje [Is-

ten mezeje] templomához is, s azt is le akarta rombolni. De ott volt egy gyerek, aki parittyájával megölte Attilát, katonái pedig szerte-futottak.

4. *Attila születése*

Volt egy királynak egy egyke lánya, akit nem engedett el sehová, mindig otthon kellett maradnia. Így szólt egyszer az apjához:

— Ha már nem engedsz el sehová, legalább szerezz nekem egy kutyát, hogy kedvem leljem benne a szobámban.

Az apa eleget is tett lánya kívánságának.

— Itt van, lányom, most van kutyád, de a házat nem hagyhatod el.

A lány bizony meghízott; összeszúrta a levét a kutyával, és megnőtt a hasa. Végül aztán fiút szült, akinek egyetlen szeme volt a homloka közepén, nagyon ravasz volt, ő lett Attila király. S kétszer ugatott előbb, mielőtt beszélt volna, mint minden rendes diák.

5. *A városgyújtogató Attila*

Attila félig kutya, félig ember volt. Amerre csak elvonult a serege, minden lánggal égett, ezért mondogatták az emberek: „A városgyújtogató Attila”. Ő gyújtotta fel a várost Kanfanar közelében is.

6. *A félig kutya, félig ember Attila*

Attila félig kutya, félig ember volt. Előbb egyszer felugatott, s csak aztán beszélt. Városokat rombolt le, Dvigrad és Sveti Lovrec városát. A világ csudája volt.

7. *Attila lerombolja Korunát*

Amikor Attila élt, lerombolta azt a várost, amelyet most Korunának neveznek. Volt ott templom is. Ott sok mindent találtak; csontokat is.

8. *Attila Grožnjan előtt*

Attila Grožnjan ellen indult. Le akarta rombolni a templomot. Úgy ugatott, mint a kutya. Előbb háromszor fölugatott, s aztán szólt a katonákhoz. A harangok erre maguktól megkondultak, s Attila nem tudott tovább haladni. Ekkor újra háromszor kutya módra fölugatott, és Novi Grad ellen indult.

9. *Attila balála*

Amikor Attila erre járt, mindent felperzselt és lerombolt. Kutyafeje volt neki, és százhusz éves volt. Este megházasodott egy húszéves lánnyal, ő maga százhusz éves volt, és éjszaka belehalt a vigasságba.

10. *Attila születése*

Attila félig ember, félig kutya volt. Motunban élt egy gróf a lányával, akit nem engedett sehová. Egy szobába záratta egy kutyával. S

akkor ennek a lánynak gyereke született a kutyától. És akkor ez a gyerek lett Attila. Az anyja egy gödörbe rejtette el. Maga szoptatta hét esztendeig. Akkor a fiú olyan erős lett, hogy mindent képes volt lerombolni.

Attila felperzselt egész Isztriát. Csak Motun közelében maradt meg egy ház, és egy tölgy Kaldir alatt.

II. ELIGAZÍTÓ JEGYZET

Isztria félszigete sok szempontból érdekes és vonzó terület a kutatás számára: története, kultúrájának sokszínűsége és -rétegecsége, népességének történeti alakulása, valamint hagyományai és a latin és szláv kultúra közötti egész tradicionális műveltsége sajátos átmeneti jellegével mindig felkeltette a kutatók érdeklődését. Éppen ezért teljes mértékben érthető, hogy a folkloristák is elsőrendű fontosságot tulajdonítanak az isztriai mese- és mondavilág, népi hiedelemvilág, zenei műveltség és szokásvilág vizsgálatának és anyaga dokumentálásának. Korábbi szórványos és alkalmyszerű gyűjtések és szöveggözlések után a zágrábi Népművészeti Intézet (Institut za narodnu umjetnost), a mai Folklórkutató Intézet (Zavod za istraživanje folklor) elődjének folklorista munkatársai végeztek szerteágazó gyűjtőmunkát ezen a területen az ötvenes évek elején Maja Bošković-Stulli vezetésével. A zágrábi kutató gyűjtőmunkája Isztria horvát lakosságának népi prózaepikájára terjedt ki többek között, a gyűjtés anyaga később megjelent (*Istarske narodne priče. Priredila Maja Bošković-Stulli. Zagreb, 1959*). Tekintélyes mennyiségű mese, s elsősorban monda- és legendaanyag olvasható ebben a kötetben, melynek vizsgálata nem mellőzhető a magyar népi hiedelemvilág európai, de elsősorban balkáni és mediterrán kapcsolatainak kutatásakor sem. Mivel átmeneti jellegű népi tradícióról van szó, amely a szláv mitológák és motívumok mellett nagyon sok mindent megőrzött és az előzővel egygyőtvőzött a mediterrán hagyományból is, szinte kínálja az alkalmat a magyar folkloristák számára, hogy elmélyedjenek benne. Különösen sok lehetőség rejlik még az egyes hiedelemalakok összevető vizsgálatában, hisz az Isztriában is előforduló *krsnik* figurájának és tevékenységének számos jellemzője közeli rokona a magyar *táltos* vagy *garabonciás* hasonló jellemzőinek, ugyanakkor pedig közeli rokona az észak-olasz Friuliban egykoron ismert *benandanti* nevű hiedelemlényeknek. A vonatkozó isztriai anyagot magunknak is alkalmunk volt kis mértékben kamatoztatunk egyik dolgozatunkban (*Jung Károly: A Guntram-monda új magyar nyelvű változata. Egy nemzetközi mondaszüzsé elterjedésének és egybevető vizsgálatának kérdéséhez. In: Híd, 1982. 11. 1287—1301.*), ugyanakkor pedig Klaniczay Gábor hívta fel a figyelmet ennek a kutatásnak a fontosságára (*Klaniczay Gábor: Táltos — zdubač — kresnik — benandante. Samanizmus*

és boszorkányhit érintkezési pontjai Közép-Európában. In: *Ethnographia*, 1983. 116—134.). Mivel a magyar és az isztriai népi kultúra is a nyugati keresztény civilizáció jegyében és égisze alatt alakult és módosult több mint ezer esztendőn át, egészen természetes, hogy nem csupán a hiedelemlények vonatkozásában mutathatók ki az analógiák, hanem az egész mondakincs nagy hányada is azonos vagy hasonló motívumokat, szituációkat, történeti (és áltörténeti) hősokeket, bibliai eredetű figurákat szerepeltet. Jegyzetünkől távol áll, hogy a jelen pillanatban ezekben a kérdésekben elmélyedjen, mindössze a problémafelvetés szándéka vezérli a gazdag és változatos isztriai mondakincs egyik jellegzetes kis alcsoportja kapcsán.

A vizsgálódást az is indokolhatja továbbá, hogy az isztriai népi prózaepikának a közelmúltban újabb gyűjteménye látott napvilágot, melynek szöveganyaga csak részben azonos a fentebb említettével, szerepel benne viszont több mint hatvan, általában régebben már közzétett mese- vagy mondaszöveg (*Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke-predaje i legende iz Istre. Priredila Maja Bošković-Stulli, Pula—Rijeka*, 1986). Tudományos szempontból alapvető az is, hogy mindkét kötet folklórisztikai tekintetben európai színvonalú kísérő tanulmánnyal és jegyzetapparátussal rendelkezik, tehát az összehasonlító folklórisztika művelője szinte mindent megtalál bennük, ami egy ilyen tradicionális eredetű mondatkorpusz felhasználásakor és tanulmányozásakor nélkülözhetetlen. Csak sajnálni lehet, hogy Maja Bošković-Stullin kívül alig van még folklóriszta Jugoszláviában, aki hasonló alaposággal, a nemzetközi mese- és mondakatalógusok, valamint a nemzetközi szakirodalom ismeretében értelmezné a népi prózaepikát. Azt csak jelezzük, hogy a két kötet összeállítója ismeri és hivatkozza a magyar folklórisztikának azokat az eredményeit, amelyek valamely világnyelven is elérhetőek.

Mindkét kötetben helyet kaptak az Isztriában feljegyzett horvát Attila-mondák, amelyek közül tíz variánsnak a szövegét itt közöljük magyarul saját fordításunkban. A korrekt jegyzetapparátus ennél több változatról tudósít, de azok alapján véve a kötetekben közzétett (és a válogatásunkban szereplő fordítások) szövegeinek alapmotívumait variálják tovább, tehát újat nem mondanak, inkább utalnak a mondakör viszonylagos elevenségére a kutatott területen. Éppen ezért tartottuk elegendőnek a mellékelt szövegfordítások közzétételét.

Az isztriai horvát Attila-mondák sajátos délszláv változatai az európai folklórban jól ismert kutyafejű mitikus lényeknek, amelyeket Leopold Kretzenbacher, a kérdéses monográfusa kynokephalis démonoknak nevez (*Leopold Kretzenbacher: Kynokephale Dämonen südoosteuropäischer Volkesdichtung. München, 1968*). Az európai és a magyar kutatás természetesen számon tartja a balkáni kutyafejűekről szóló adatokat, legjobb tudomásunk szerint azonban magyarul most jelennek meg először ilyen jellegű isztriai horvát szövegek. Az első isztriai prózaepikai kötet megjelenésekor (1959-ben) Kretzenbacher áttekintése még nem volt is-

meretes, ezért a kötet összeállítója az ott szereplő összehasonlító adatokkal nem rendelkezett. Már akkor köztudott volt azonban, hogy Isztriában az olasz lakosság ugyancsak ismeri ezeket a mondákat, akárcsak a szlovénok vagy a horvátok, bár az első szöveggözlések és elemző tanulmányok olaszul jelentek meg, s horvát gyűjtéssel az 1959-es kötet prezentálta először ezt a mondakört. Maja Bošković-Stulli az olasz analógiákon kívül utal még szlovén adatokra, valamint néhány dalmát és bosnyák szórványadatra, ezzel bizonyítva, hogy Attila neve a délszláv szájhagyományban korántsem volt ismeretlen. Maga azonban az isztriai Attila-mondakört oly mértékben összetettnek és kellőképpen meg nem világítottnak tartja, hogy az egyébként terjedelmes jegyzetapparátusban európai kitekintésre nem is vállalkozik.

A legfrissebb magyar néprajzi irodalom is érinti azonban ezt a kérdést, mégpedig jelentős összehasonlító adatok ismeretében. Ez a tanulmány (*Dobos Ilona: „Kutyafejű” tatárok. In: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Budapest, 1988. 46—53.*) ugyan a magyar történeti mondák kutyafejű tatárjából indul ki, vizsgálatát azonban kiterjeszti a környező népek kutyafejű mitikus alakjaira is. Fontos lehet az a megállapítása, hogy „Attila mint kutyakirály vagy kutyafejű király a népvándorlás népeinél már általában ismert lehetett”. Ebből arra lehet következtetni, hogy az isztriai Attila-mondák igen régi eredetre vezethetők vissza, s korántsem tekinthetők az ott élő horvátok vagy a szlovének autentikus örökségének, hanem inkább a mediterrán — pontosabban olasz — tradíció lecsapódásának. Nem ennek a mondakörnek kapcsán írta le Maja Bošković-Stulli, de éppen a második isztriai horvát prózaepikai gyűjtemény bevezetőjében olvashatjuk a következő fontos megállapítását: „Általában közismert, hogy a szóhagyományozó elbeszélés állandó mozgásban levő jelenség, hogy a népi elbeszélések tartalmát egyik vidékről a másikra viszik át, egyik néptől a másikig vándorolnak, s hogy a nyelvi határok sem jelentenek számukra akadályt, mindenestre sokkal kevésbé, mint a népdalok esetében, amelyeket a nyelv mellett a versforma is köt.” Arról lehet szó tehát, hogy már a népvándorlás korának isztriai népessége is megismerhetett és továbbadhatott egy igen korai mitológiai elképzelést, amelyet Attila, a hun király személyéhez kötött — a maga korának barbároktól rettegő, „civilizált” európai népeihez hasonlóan —, s többszörös nyelvi áttételen át ennek lecsapódása is megfigyelhető az itt közölt szövegekben. A kegyetlen, mindent felperzselő és leromboló kutyafejű hódító képzete valószínűleg azért is maradhatott meg viszonylag elevenen az isztriaiak mondai emlékezetében, mert adatokkal bizonyítható, hogy a kutyafejűek létezését a középkorban még antropológiai (sőt, tehetnénk hozzá némi cinizmussal: kynológiai) realitásnak tekintették. A kutyafejű Attiláról szóló mondaszövegek egyébként, mint említettük, Isztrián kívül Szlovéniában, Dalmácia egyes részein, valamint a bosnyák hagyományban figyelhető meg. Délszláv nyelvterületen másutt nincsenek ilyen adatok, bár a

kutyafejűről mint valós történeti személyiséghez nem kötött hiedelemről igen jelentős adatsort rögzített a kutatás. Valószínű, hogy a Balkánon ismert *kutyafejű* és *kutyafejű asszony* (psoglav és psoglava) mégis más problematikát és mitológiai háttérrel takar, mint amit az isztriai Attila-mondák kapcsán láthattunk. A délszláv kutyafejűek kérdéskörének összefoglalásában (Tihomir R. Đorđević: *Psoglav u verovanju našega naroda. In: Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju. Beograd, 1953. 251—255.*) ugyanis Attila neve föl sem bukkan, akad viszont egy mitikus lény, amely sok vonásában különbözik a kutyafejű Attila szlovén és isztriai figurájától. Mint majd az alábbiakban látni fogjuk, kétségkívül arról lehet szó, hogy az isztriai Attila-mondák mediterrán, egészen pontosan: olasz előképekre vezethetők vissza, s ezzel magyarázható, hogy a kutyafejűekről szóló délszláv adatokat szintézisbe foglaló Tihomir Đorđević ezekről nem tudott, illetve nem tudhatott, mivel horvátszerb nyelven az említett isztriai prózaepikai kötetek tettek először közzé ilyen szövegeket. Az isztriai szövegeknek igen közeli rokonuk azok a szlovén hunmondák, amelyekben, legalábbis egyben, a kutyafejű figura közvetlenül Attilához köthető, bár az Attila nevet nem tartalmazza (Relković Davorka: *Hun és magyar vonatkozású mondák nyugati szomszédainknál. In: Ethnographia, 1939. 55—65.*). Ettől függetlenül azonban — mint az alább ismertetendő magyar filológiai adatok bizonyítani látszanak — az isztriai horvát Attila-mondák teljes motívumkinése szorosan kapcsolódik az észak-olasz anyaghoz, s minden valószínűség szerint onnan is ered.

Mielőtt azonban ismertetnénk ezeket az analógiákat, valamint a vonatkozó irodalmat, nem lesz érdektelen, ha összefoglaljuk Attila jellemzőit az isztriai horvát mondaszövegek vallomása alapján. *Attila születésének mondája* a változatokban pontosan megállapítható: *királylány vagy más főrangú hajadon és kutya nászából fogant és született. Jellemző tulajdonságai: félig kutya, félig ember, aki előbb kutya módra ugat, s aztán beszél.* Nem mellékes azt sem megfigyelnünk, hogy csak egyik szöveg mondja róla, hogy kutyafejű. A *cselekedeteit* leíró szövegrészletek is egybehangzóak: *felcseperedése után király lett belőle, aki dúlt, rombolt, gyűjtogatott mindenütt, ahol megfordult. Három szöveg a halálát is elbeszéli, erre azonban később térünk vissza, valamint néhány olyan motívumra, amely nem jelentéktelen ezekben a szövegekben. Fontos továbbá az is, hogy Attila nacionáljáról ezek a szövegek nem beszélnek.*

Ennek a mondának igen közeli szlovén változatát ismerjük, Jakob Kelemina szlovén népi prózaepikai gyűjtéséből idézi Relković Davorka: „Egy ajdik [óriás] királylány születésénél a jós istennők rosszat jövendöltek. Beteljesült, mert az elvetemült lánynak kutyaférjétől félig ember, félig kutya gyermeke született. Nagyapja a gyereket meg akarta ölni, de elűzte, mire az délre vándorolt a rothadt tengerig (lagunák?), hol hozzá hasonló lények laktak. Ezekkel hazájára tört, s a Svetsko mezőn

álló szülővárosát földig lerombolta. Kegyetlenségűt a velencei szlovénekkel is érezte.” Forrásunk arra is utal, hogy Jakob Kelemina szerint a kutyafejűekről szóló mondakör egy velencei mondára vezethető vissza.

Ha tehát a szlovén kutyafejű Attila mondaköre olasz eredetű, akkor ugyanez felmerülhet az isztriai horvát Attila-mondák kapcsán is, annál is inkább, mert földrajzilag közelebb esnek az észak-olasz területekhez. Maja Bošković-Stulli — mint mondtuk — a kérdés összetettsége miatt nem tér ki ennek a mondakörnek szélesebb távú egybevető elemzésére, maga is utal azonban arra, hogy isztriai olasz nyelvű Attila-mondákat már korábban közzétettek, s meg is adja az irodalmat. A századelő magyar filológiai irodalma azonban foglalkozott az Attila-hagyomány európai vonatkozásaival, többek között az olasz hagyománnyal is, természetesen a „hun—magyar rokonság”, illetőleg a vonatkozó olasz hagyomány magyar vonatkozásai miatt. Ennek az irodalomnak az adatai jó támpontot nyújtanak ahhoz, hogy rámutassunk az isztriai horvát Attila-mondák olasz előképeire, s ez azért is fontos, mert Dobos Ilona előbbieken hivatkozott friss dolgozata nem utal a „történeti” kutyafejű királyok kapcsán ezekre az összefüggésekre.

A század eleji tanulmány (*Elek Oszkár: Attila az olasz hagyományban. In: Budapesti Szemle, 1913. 81—111.*) korának magyar és olasz kutatásait felhasználva dolgozza fel a kérdést, tehát mindenképpen támaszkodhatunk rá, annál is inkább, mert a négy évtized múlva közzétett reprezentatív kiadvány (*Attila és hunjai. Szerkesztette Németh Gyula. Budapest, 1940*) ugyancsak alapvetően erre a tanulmányra támaszkodik az Attila-hagyomány olasz vonatkozásainak feldolgozásakor. Elek Oszkár elmondja, hogy az olasz Attila-hagyományban az origine cania motívuma még a XVI. században is élt, s akkor került népkönyv formájában, vásári ponyvanyomtatványként a nép közé, ami aztán maga után vonta a hagyomány még nagyobb körben való elterjedését és virulenciáját. Az Attila kutyaeredetére is utaló legrégebbi népkönyv 1583-ban jelent meg Velencében. Ennek szövege alapján Elek Oszkár így foglalja össze Attila eredetének és születésének kérdését: „Osdрубaldónak, Magyarország királyának szép lánya volt, kit Giustinianóhoz szeretett volna feleségül adni. Az apa látta, hogy lányát szerelem hevíti. Ezért toronyba záratta, csupán egy kutyát bocsátott melléje. A lány szerelemre lobbant az állat iránt. Mikor az Osdрубaldónak tudomására jutott, még a csillagokat is káromolta. Hogy a szegyetől megmeneküljön, lányát egy lovaggal véteti el. A gyermek megszületik, a lovas megdöbben a szörnyszülött láttán, már-már kivégzi, ha egy öreg bölcs óvatosságra nem inti, nyugodjék meg, mert Attila öröklí majd a nagypapa trónját. Osdрубaldót valóban Attila váltja fel. Óriási seregével Aquiléja ellen indul.” Mindenképpen magyarázatra szorulnak a szöveg magyar vonatkozásai. Szerzőnk kimutatta, hogy az olasz hagyomány az Itáliában kalandozó középkori magyarokat is hunoknak tartotta, nem véletlen te-

hát, hogy a királyleány és egy kutya szerelmének gyümölcseként születő Attila is magyarrá vált az olasz mondai emlékezetben.

Németh Gyula tanulmánya (*Attila a mondában. In: Attila és hunjai. Szerkesztette Németh Gyula. Budapest, 1940. 143—216.*) a hunokról szóló történeti emlékezetet a kalandozó magyarokkal összemósó olasz Attila-hagyomány, s különösen a kutyaeredet kapcsán más adatokat is említ: „A nyugati források ellenszenves ábrázolásából született meg a kutyaképző olasz Attila. Legelőször a Kézaival egykorú Ricordano Malaspinanál (+1281) olvassuk, hogy Attila flagellum Deinek kopasz feje volt és fülei mint a kutyának.” Továbbá: „A következő században aztán valóságos regényt írt valaki Attiláról és kutyaszármazásáról, s ez végleg megrögzítte Attila képét az olasz hagyományban. E regényes életrajz legrégebb alakja egy francia nyelvű kézirat, az *Estoire d’Atile*, melyet San Marcóban őriznek. Ezt dolgozzák át latin nyelvre, adatai bekerülnek az egykorú krónikákba és már a század közepe táján akad egy költő, Nikoló da Casola, ki az észak-olasz földön igen elterjedt francia—olasz keveréknyelven nagy eposzt írt a meséből.” Emellett van még egy érdekes megállapítása Németh Gyulának, melyet idéznünk kell: „Az olasz Attila-hagyomány nem került ki olasz földről, más nemzeti irodalmában nyomát sem találjuk.” S mindezekhez a filológiai adatokhoz és megállapításokhoz azt kell még hozzátennünk, hogy a körülbelül 1305—1380 között élt költő — Casola — Attiláról írt nagyszabású (terjedelmében nagyszabású!) eposzához maga is beutazta Észak-Olaszországot, és az Attila-hagyomány után kutatott. Hagyománynyomozó útján többek között Isztriában is megfordult.

Az ismertetett művelődés- és irodalomtörténeti háttér tehát Isztria mögé ugyancsak joggal odarajzolható, ha az itt olvasható isztriai horvátszerb nyelvű Attila-mondák eredetét nyomozzuk. Ebből következik, hogy Németh Gyula utolsóinak idézett mondatát az előbbi szlovén szöveg, valamint Maja Bošković-Stulli által közzétett Attila-mondák annyiban módosítják, hogy az olasz tradíció Attilájának kutyaeredetét a szlovénok és a horvátok is átvették, s ez áltörténeti hiedelemmondákban olvasható. Nem kétséges, hogy a Dalmáciában és Bosznia egyes részein is előforduló töredékes Attila-hagyomány (legalábbis a kutyaeredet kapcsán) olasz eredetre vezethető vissza. Az persze egészen más kérdés, hogy a végső soron Velencéhez köthető olasz Attila-hagyomány szájhagyományozás útján vagy pedig a XVI. századtól fogva kiadott olasz népkönyvek hatására terjedhetett-e el Isztriában is, és nyomait napjainkig megőrizte az oralitásban. Ezeknek megállapítása a horvát folklorisztikai filológia feladata, bár az isztriai horvát hiedelemközlések és memorátok túlságosan lapidárisak ahhoz, hogy ez könnyűszerrel megoldható lenne.

Rövidségük és töredékességük ellenére az itt olvasható mondaszövegek (és az itt nem szereplők) tartalmaznak még néhány motívumot,

amelyeket érdemes megvizsgálni. Annál is inkább, mert ezek nem elsősorban Attila kutyaeredetéhez kapcsolódnak, s a kérdéskörnek arra az összetettségére utalnak, amelyet már Maja Bošković-Stulli is emlegetett. Ezek valóban azt bizonyítják, hogy az isztriai Attila-mondák igen összetettek, és az észak-olasz hagyomány mellett a régebbi mediterrán hagyomány, valamint a balkáni néphagyomány egyes motívumainak töredékei is lecsapódtak bennük.

Az itt olvasható, 1-es számú hiedelemközlésben csupán az áll, hogy Attilának *három szeme* volt, ezek közül az egyik a homlokán. A 4-es számú memorát egyértelműbb: kimondja, hogy *Attilának egyetlen szeme volt a homloka közepén*. Ez a két adat arra a hiedelemkőrré utal, amely Attilát és népét az óriások között képzelte el. A három szem is az eredetileg *egyszemű óriások* tulajdonságainak kései, romlott lecsapódása. A Relković Davorika által kivonatolt szlovén mondaanyagban Attila óriás voltára utaló adatok vannak, vannak viszont arra is, hogy népével együtt törpe termetű volt. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a homlokán egyszerű óriás motívuma a sokkal ősbibb mediterrán hagyományba nyúlik vissza, legekleatásabb példája a második homéroszi eposzban, az Odüsszeiában található. Az itt közölt szövegekben és a változatokban ez a jellegzetesség csak egy memorátban kapcsolódik össze Attila kutyaeredetének olasz előképekre visszavezethető mondájára, s ez is azt bizonyítja, hogy az isztriai horvát Attila-mondák elsősorban az olasz hagyományból táplálkoznak, de ennél sokkal régibb helyi és mediterrán motívumtöredékek is legcsapódtak bennük, illetőleg azokat is hozzájuk asszociálta a recens néphagyomány.

További sajátos elágazást jelentenek a következő részletek: „Az anyja [Attilát] egy gödörbe rejtette el. Maga szoptatta hét esztendeig. Akkor a fiú olyan erős lett, hogy mindent képes volt lerombolni.” (10. szöveg) Valamint: „A harangok erre maguktól megkondultak, s Attila nem tudott tovább haladni.” (8. szöveg) A 10. szövegből idézett részlet minden kétséget kizáróan samanisztikus hagyományra utaló jellegzetességeket visszhangoz. A két mondatban ugyanis három olyan fontos információ fogalmazódik meg, amely nem lehet véletlen, s arra utalhat, hogy itt mindenképpen egy másik hiedelemlény sajátosságainak néhány részlete csapódott le az olasz eredetű origine cania hagyományhoz. A (magyar) *táltosokra* vagy *garabonciásokra* jellemző ugyanis, hogy kis korukban nagyon vigyáznak rájuk (szövegünkben Attilát *anyja elrejtette*); hogy sokáig szoptatják őket (szövegünkben Attilát *anyja hét esztendeig szoptatta*); s hét vagy tizennégy esztendőskorukban jutnak el odáig, hogy alkalmasak lesznek a születésük által rájuk háruló szerep eljátszására (Attila *hét esztendő után lett olyan erős*, hogy mindent képes volt lerombolni). Korántsem arra szeretnénk itt utalni, hogy ezekben az isztriai mondarészletekben a magyar táltoshagyomány nyomait kellene észrevennünk. Kétségkívül arról van szó azonban, hogy délszláv

táltoshős figurájának, illetve születésének, gyerekeskedésének és felcseperedésének néhány motívuma érhető tetten szövegünkben. Egyik nemrégiben közzétett dolgozatunkban majdnem teljesen azonos népmondái és -mesei adatok alapján Miloš Obilić (pontosabban: Miloš Kobilić) totemisztikus nyomokra visszavezethető származáslegendájának kapcsán konstatálhattunk hasonlókát. Szinte kínálja magát a feltevés, hogy ebben a szövegben is totemisztikus eredethagyomány nyomait állapítsuk meg, hisz a kutyától való származás adott, a rejtegetés és hosszú ideig való szoptatás szintűgy, s végül a nagy tettek végrehajtása ugyancsak. Tehát pontról pontra ugyanaz a gradáció, ugyanazok az összefüggő motívumok, amelyeket Miloš Kobilić származáslegendájának elemzése kapcsán bizonyos részleteiben csak rekonstruálni tudtunk (Vö. *Jung Károly: Kanctól született mitikus hős: Miloš Kobilić. Adatok a totemizmus nyomaihoz a délszláv néphagyományban, különös tekintettel néhány magyar-délszláv egybevető mozzanatra. In: Üzenet, 1987. 10—11. 684—704.*). Hogy ez a mondaszöveg talán a totemisztikus eredethagyomány jó és teljes megfogalmazása lehet, azt alátámaszthatják azok az adatok is, amelyeket Gunda Béla gyűjtött össze a magyar néphagyományban az ebből való származás motívumával kapcsolatban. Ott azonban a szukától való származás adatai sorakoznak (*Gunda Béla: A totemizmus maradványai a magyar táltoshagyományban. In: A Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1957. 63—71.*). Vonzó lenne arra gondolni, hogy ez az isztriai horvát Attila-monda a barbár fejedelem totemisztikus eredethagyományát őrizte meg napjainkig, s nincs köze a középkori francia—olasz literátori és ponyvai eredetű, tehát szájhagyománytól idegen hagyományhoz. Bármennyire vonzó ez a feltevés, a jelen pillanatban nem lehet igazolni. Ezzel szemben számos adat látszik igazolni az olasz eredetet, s azt az irodalmi adatok megnyugtató módon támasztják alá. Az persze egészen más kérdés, hogy a kora középkori észak-olasz Attilahagyomány origine cania mondakörének kialakulását a kutyaképző és -fűlű Attila ellenszenves nyugati hagyományában kell-e nyomozni, vagy pedig az ennél sokkal korábbi, virtuálisan totemisztikus képzetkörben. Mindez olyan problematika, amelyhez még nem készültek megnyugtató előtanulmányok.

A 8. szöveg harangozással összefüggő részlete ugyancsak tanulságos. A harangszó a néphagyományban általában elhárító, gonoszűző szerepben szokott előfordulni. A balkáni és mediterrán tradícióra ez ugyanúgy vonatkozik, mint a magyarra. Az ugyancsak egészen más kérdés, hogy a keresztény értelmezés ha harangok szakrális szerepében látja ezt a funkciót, az etnológia viszont ennél sokkal régebbi és mélyebb összefüggéseiben; egészen leegyszerűsítve a kérdést: a lárma és zajkeltés ősi elhárító jellegében. A balkáni *időjárásrendezőkre* (zduhač, vjedogonja, vetrovnjak stb.) jellemző, hogy azokat a falvakat nem tudják pl. jégveréssel tönkretenni, ahol viharfelhők és zivatarok közeledtek harangoz-

nak. A magyar néphagyományban ugyancsak az időjárásrendezők esetében tartják határosnak a harangozást: a viharfelhőkben nyargaló *garabonciások*, esetenként *táltosok* ellen szoktak harangozni. A maguktól megkonduló harangokat nem tudjuk értelmezni, az azonban valószínűnek tűnik, hogy valamely más, ugyancsak samanisztikus jellegű hiedelem — Isztriában például az említett *kersnik* — mondaköréből került át ez a motívum a samanisztikus motívumokkal ugyancsak összefüggésbe hozott isztriai Attila-mondakörbe.

S végül néhány szó erejéig kommentálhatjuk az Attila halálával kapcsolatos adatokat az itt olvasható mondaszövegekben. A 2. szövegben az áll, hogy *egy pásztor fejbe vágta a botjával*. A 3. szövegben „*ott volt egy gyerek, aki parittyájával megölte*”, a 9. szövegben pedig *a százhusz éves Attila egy húszéves lánnyal mulatozott, és éjszaka belehalt a vigasságba*. Ha szem előtt tartjuk Attila Íriás voltával kapcsolatos hagyományt, akkor a 3. szövegünkben a Dávid és Góliát mondájára visszavezethető motívumot gyaníthatjuk. Ez tehát még egy mediterrán mozzanat, amely belejátszhatott az isztriai horvát Attila-mondakör kialakulásába. Ami az agg Attilának az ifjú leányzóval töltött éjszakáját és az utána bekövetkezett halálát illeti, a jelek szerint vagy ugyancsak a kora középkor krónikásainak és történetíróinak művei alapján kialakult hagyomány, vagy pedig — mint Maja Bošković-Stulli írja jegyzeteiben — valós alapja van. A leírások szerint Attila nagyot mulatozott germán rabszolganőjével, a szépséges Ildikóval, mások szerint nászát töltötte vele, s reggel halva találták sátrában.

Bár az Attila kutyaaeredetére utaló olasz hagyomány — mint láthatuk — magyarnak tartotta Attilát és anyját, a barbái fejedelem magyar voltára utaló adat nincs az általunk ismert isztriai horvát Attila-mondában. Persze elgondolkodtató az az adat, amely az itt fordításban nem olvasható változatban szerepel. Ezt a szöveget nem közöljük, mert ugyanazt mondja el Attila kutyától való fogantatásáról, mint az itt olvasható néhány változat. A részlet így hangzik: „[Attila] Budapesten bement egy vendéglőbe enni és inni. Egy öregasszony, amikor meghalott, hogy Attila elugatta magát, feljelentette, akkor elfogták és megölték.”

Mint vázlatos jegyzetünk talán érzékeltette, valóban érdekes, s mindenekelőtt igen összetett problémakört vetnek fel az Isztriában feljegyzett horvát Attila-mondák. Érdemes lenne velük — és tágabb európai összefüggéseikkel — részletesebben is foglalkozni, mert mint láhattuk, számos vonatkozásban kapcsolódnak a magyar néphagyomány és történeti mondai hagyomány egyes kérdéseihöz. S ugyanúgy érdemes lenne foglalkozni Attila temetésének mondai hagyományaival is, annál is inkább, mert a legújabb irodalom fényében már korántsem tűnik olyan egyszerűnek a kérdés, mint tünhetett korábban. (Vö. ezzel kapcsolatban: *Ecsedy Ildikó: A magyarországi „Attila-sírja”-hagyomány keleti*

hátteréről. In: Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Budapest, 1978. 64—77; Szekeres László: A hunok és Attila. Újvidék, 1985; Radnai Mikes: A dombegyházi Attila-hagyomány új megvilágításban. Békéscsaba, 1981; Rimócziné Hamar Márta: Attila temetése. Legenda és valóság. In: Antik Tanulmányok, XXXI. kötet, 1984. 73—79. stb.)